

Kadınların Belleği:

Hatırlama, Anlatı, Deneyim ve Toplumsal Cinsiyet

PINAR MELİS YELSALI PARMAKSIZ

Kadınlara ait yazılı ve/veya basılı otobiyografik ve biyografik nitelikli kaynaklar ile yazılı veya basılı olmayan ama derinlemesine görüşmeler yoluyla kayda geçirilen sözlü tarih anlatıları biçiminde ifadesini bulan kadın belleği, geçtiğimiz otuz yılda tarih disiplini ve sosyal bilimleri yalnızca konusu bakımından değil teorik ve metodolojik açıdan da dönüştürdü. İlk başta ikame edici bir çaba olarak görünen toplumsal bellekte kadınları görünür kılma girişimi, giderek toplumsal cinsiyetin ilişkisel bir tarzda kavranmasına ve bu çerçevede anlatı, deneyim, kimlik gibi kavramlar etrafında yeniden tanımlanmasına yol açtı.

Kadınların tarihe ve toplumsal analize dahil edilmeleri ihtiyacı, halihazırda erkek merkezci bilgi yapıları tarafından ihmal edilen gerek başarılı gerekse mağdur kadınların görünür kılınmasını tartışmasız bir zorunluluk olarak ortaya koydu (Harding, 1989, s. 4). Bu durum, tarihsel verilerin geçerlilik zeminini yazılı belgelerden sözlü geleneklere doğru kaydıran ve böylece tarihsel analizi tarihin gizli kalmış seslerine açan sosyal tarihçiliğin sözlü tarih alanına doğru genişlemesiyle birleştiğinde, kadın yaşantıları sözlü tarihin popüler araştırma alanlarından biri haline gelmeye başladı (Thompson, 1999, s. 6). Geçmişin araştırılmasında sözlü gelenek, yaşam tarihi, anı/günlük/biyografi yazını, aile tarihleri, yerel tarih çalışmaları ve tanıklıklar gittikçe önem kazanan başvuru kaynakları olarak sayılabilir (İlyasoğlu, 2006, s. 16). Bu çerçevede, bellek konusundaki çalışmaların sosyal bilimler alanındaki gelişimi sözlü tarihin sessiz toplumsal grupları tarihe dahil etme iddiasıyla yakından ilintilidir (Passerini 1987'den aktaran Neyzi, 2011, s. 3). Kadınların tarihsel ve toplumsal alanda görünürlüğü artırma amacıyla kadın anlatılarına başvurmak da benzer bir durumu örnekler. Üstelik ikinci dalga feminizmin kadınları özne olarak merkeze alma iddiası, kadın tarihi konusundaki karşı hegemonyacı iddiayı da desteklemiştir (Bryant, 2011, s. 84). Ancak gerek genel olarak bellek çalışmaları alanındaki gelişmeler, gerekse de kadınların belleği konusundaki çalışmalar, kişisel an-

latuların gayri resmiliğinin her zaman karşı hegemonya pratiklerine denk düşmeyebileceğini (Bryant, 2011, s. 86) ve yalnızca bu nedenle değil, başka nedenlerden dolayı da feminist tarihçiliğin bir alan olmaktan çok bir metodoloji, bir perspektif ve bir konum olduğunu ortaya koymaktadır (Berktay, 2003, s. 11).

Feminist tarihçiliği dönüştüren nedenler, toplumsal cinsiyet, deneyim, anlatı ve kimlikler etrafında oluşturulan sorunsallar aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Batıda ikinci dalga feminizm, var olan toplumsal kurumlarla birlikte bilgi alanını da erkek egemen olarak tanımlayarak, kadınları ve kadın deneyimini merkeze alan bir yaklaşımla geçmişe yönelik ilginin tarihe ve sosyal bilimlere eleştirel bir bakış çerçevesinden gelişmesine yol açmıştır. Böyle bir bakış açısı, aynı zamanda tersinden işleyerek, feminist tarihçiliği dönüştürücü bir rol oynamış ve tarihi kadınlar lehine düzeltme amacı yerini tarihin ancak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bütünsel kavranışı yoluyla yeniden kurulabileceği anlayışına bırakmıştır (Berktay, 2003, s. 29). Bugün artık kadın tarihi, ya da kadın belleği denildiğinde toplumsal cinsiyetle bağlantılı deneyim ve kimlikler bütünüünün anlaşılmasının nedeni bu konudaki yaygın teorik uzlaşıdır.

Türkiye’de kadınların belleği konusunda yapılan çalışmaların genel çerçevesini oluşturan sorunsalların, ilgili alanın Batılı feminizm içindeki gelişiminde benzer bir düzenlilikte ortaya çıktığını söylemek pek de mümkün değil. Bu durum bir ölçüde Türkiye’de kadınların belleğine yönelik ilginin Batı feminizminin bu alanda belli bir süreç sonucunda oluşan bilgi ve yaklaşım birikimiyle alışverişe girmesinden kaynaklanıyor. Öte yandan, Türkiye’de 1980’lerden itibaren kültürel farklılaşma ve kimlik politikalarının çoğullaşması tarihin yeniden keşfedildiği bir dönemi başlatırken, feministler açısından geçmişe feminist bir bakış açısıyla yeniden bakma ihtiyacını doğurdu (İlyasoğlu, 2001, s. 16-18). Söz konusu ihtiyaç, kadın tarihinin yeni alanlarını, bu alanlara yeniden bakmanın yollarını ve bu yollarla edinilen birikimi paylaşma kanallarını bulmaya çalışmayı gerektirmiştir (İlyasoğlu, 2001, s. 20). Bu çabaya eşlik eden, geçmişe bakmaya ilişkin feminist sorunsalların yapılan çalışmalarda neredeyse eş zamanlı bir çoğulluk içinde ele alındığını söylemek mümkündür.

1980’lerin sonundan itibaren kadın hareketi geçmişe, kadın tarihine bakmaya başladı (Mater, 2009, s. 276). O güne kadar, Kemalist modernleşme perspektifinden, Cumhuriyet’le birlikte gerçekleşen bir kopuşla geleneğin taassubundan kurtularak medeni ve siyasal haklarına kavuşan “Türk Kadını” biçimindeki anlatının nesnesi olarak kadınları ele alan, çoğu zaman az sayıdaki ikincil kaynakların yinelenmesi (Çakır, 1995, s. 224) yoluyla geçmişle bağlantı kuran çalışmalar kadın tarihi alanının sınırlarını belirlemiştir. Cumhuriyetin öncü kadınlarının ya da seçkin erkeklerin kaleminden yazılan bu çalışmaların ortak özelliği, Cumhuriyet’in kadınlara yönelik toplumsal projesini, başka bir ifadeyle kendisine yönelik önermeleri doğrulayan bir bakış açısından aktarılmış

olmasıdır (İlyasoğlu, 1997, s. 164).

Tarihsel süreç boyunca, önemli toplumsal dönüşümlerin göstereni ya da nesnesi olarak değil, kadına tarihsel bir benlik atfederek, özne olarak kadını ele alan çalışmaların Türkiye'deki ilk örnekleri kadın hareketinin köklerine yönelik bir ilginin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tarihi kadın bakış açısıyla yeniden kurma çabasının erken örneklerinden biri olarak Ayşegül Yaraman'ın *Resmi Tarihden Kadın Tarihine Elinin Hamuruyla Özgürlük* (1992) isimli çalışması sayılabilir. Burada Yaraman, Osmanlı döneminde kadınların birinci dalga feminist geleneğini, kadın mücadelesiyle ilgili basılı belgeler üzerinden değerlendirmiştir. Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* (1994) isimli çalışması ise Osmanlı'da kadınların devlet veya toplum için değil kendileri için giriştikleri eylemliliğe, kadınları tarihin ve tarihsel çalışmanın merkezine koyarak, yani kadın bakış açısından bakmanın başarılı bir örneğidir (İlyasoğlu, 2001, s. 21). Çakır'a göre, kadın tarihi, kadınları görünür kılmamanın, kadınlara kendi tarihlerini kazandırmanın bir yoludur; öte yandan ekonomik tarih, kültür tarihi gibi alt bir alana indirgenmemelidir. Yeni bir tarih yazımının yolunu açması beklenen kadın tarihi, kadınların katkılarının tarihe eklenmesiyle değil, tarihçiliğin kadınlara atfedilen özne konumu dolayısıyla dönüştürülmesiyle vaadini gerçekleştirmiş olacaktır (Çakır, 1995, s. 225-6). Bu vaadi merkezine alan çalışmanın, Türkiye'de 1980 sonrası etkili olan ikinci dalga feminist hareketin kendisini tarihsel bir sürecin parçası olarak kavramasında önemli payı vardır; Cumhuriyet öncesi kadın mücadelesinin tarihiyle tanışma, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisini kadın bakış açısıyla sorgulamasına neden olmuştur. Kadınların 1980 öncesinde sol siyaset içindeki örgütlü mücadelesinin tarihini kadın belleğine dahil etme girişimlerinden burada bahsetmek gerekir. Çünkü bu çaba, kendilerine feminist demeyen ama 1980'lerden sonraki feminist mücadeleye sempati duyan sol gelenek içinden kadınların hem kişisel hem de siyasal düzeyde geçmişle hesaplaşmalarının sonucu olarak 1990'ların ortasından itibaren ortaya çıkabilmiştir. Daha önceleri örneğin Sevgi Soysal'ın *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* (1975) ve Latife Tekin'in *Gece Dersleri* (1986) gibi otobiyografik nitelikli edebi eserler içinde sol harekette kadın deneyimi yer almıştır (Akal, 2003, s. 25). 1990'ların ikinci yarısından itibaren tekil bir örnek olsa bile, 12 Eylül 1980 öncesinde kadınların yaygın örgütlenme ve yoğun kampanyaları dolayısıyla öne çıkmış olan "İlerici Kadınlar Derneği" (İKD) deneyimini kadın bakış açısından ve bu harekete katılan kadınların kendi deneyimleri yoluyla değerlendiren çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Saadet Arıkan ve arkadaşlarının hazırladığı *Ve Hep Birlikte Koştuk, İlerici Kadınlar Derneği (1975-1980)* (1996) ve Emel Akal'ın *Kızıl Feministler, Bir Sözlü Tarih Çalışması* (2003), "Türkiyeli sosyalist/komünist kadınların tarihte aldığı yer ve roller"i (Akal, 2003, s. 24) "yalnızca eylemler ve olaylar üzerinde değil, bu kadınların bu tarihsel kesitte yaşadıkları duy-

gular ve sahip oldukları değerler üzerinde de” durarak anlatmayı amaçlamıştır. Bu yönüyle 1990’lardan sonra kadın tarihine yönelik ilgi Cumhuriyet öncesi kadın mücadelesiyle bağlar kurmak kadar, Cumhuriyet döneminin daha uzak gibi görünen 1980 öncesi kısmında sol hareket içinde kadın deneyimini kadın bakış açısıyla ele alma çabasını da içerir.

Kadın belleğine yönelik ilginin 1990’larda, sonradan daha belirgin olarak görülecek iki ana yaklaşım etrafında geliştiğini söylemek mümkün. Bunlardan birincisi Ayşe Durakbaşa’nın ifadesiyle Serpil Çakır’ın *Osmanlı Kadın Hareketi*’nin yarattığı etki sonucu, resmi tarihi feminist bakış açısıyla sorgulayan tarihsel araştırmalar çerçevesinde ortaya çıkmıştır (1995, s. 218). Ayşe Durakbaşa’nın *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (2000) isimli çalışması, Kemalist Türk modernleşmesinin cinsiyet düzenini, Osmanlı döneminde ve Milli Mücadele sırasında öne çıkan bir figür olan, ancak ulusal anlatının sonradan dışladığı Halide Edip üzerinden okuma girişimidir. Halide Edip’in çocukluk yıllarını anlattığı *Mor Salkımlı Ev* ve Milli Mücadele dönemini anlattığı, İngilizce kaleme alınan, sonradan *Türkün Ateşle İmtihanı* başlığıyla Türkçeye çevrilen *Turkish Ordeal* isimli otobiyografik eserlerini yeniden değerlendiren çalışmanın feminist eksenini, Halide Edip’in eyleyen bir özne kadın olarak tarihsel anlatının merkezine yerleşmesi oluşturur. Durakbaşa’ya göre, kadın otobiyografileri üzerine yapılan çalışmalara konu olan kadınların nesne konumlarına adeta karşı çıkıyor olmaları, bu türden çalışmaların ayrıcalıklı bir niteliğini oluşturuyor (Durakbaşa, 1995, s. 218). Dolayısıyla, kadınları tarih içinde görünür kılmak bir yolu olarak otobiyografilere başvurmak her ne kadar kadınları tarihe eklemek olarak anlaşılma ve başta kaçınılmaz olarak istisnai ve ünlü kadınlarla sınırlı olma kısıtlarını içeriyor olsa bile (Berktay, 2003, s. 33), otobiyografilerin kadın anlatılarını keşfetmek açısından önemli olduğu kabul edilmektedir (Durakbaşa, 1995, s. 217).¹

Benzer bir bakış açısından hareketle, resmi tarih yoluyla görünmez kılınan ve kurucu ideolojinin kadın hakları söylemi yoluyla olumsuzladığı bağımsız kadın özgürlüğü mücadelesinin örneği olarak “Türk Kadınlar Birliği” ve bu hareketin kurucu lideri Nezihe Muhittin üzerine yapılan çalışmalar da kadın tarihini yeniden kurmak ve bu yolla geçmiş ve gelecek arasında hatırlama yoluyla bağ oluşturmak açısından önemli katkılar sağlamışlardır. Bu çerçevede Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett tarafından yazılan *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931* ile Yaprak Zihnioğlu’nun *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhittin, Kadınlar*

1 Son yıllarda kadın otobiyografilerinin, biyografilerin, anı kitaplarının, nehir söyleşilerin popülerlik kazanması, Cumhuriyet tarihine ve modernleşme geçmişine kadın deneyimi yoluyla bakma ihtiyacının göstergesidir. Otobiyografik yazın kadınların büyük toplumsal yapılar içinde kendi öznel kimlik kavrayışları ve deneyimlerini aktaran bellek metinleri olarak değerlendirilmelidir (Aksoy, 2009, s. 10).

Halk Fırkası, Kadın Birliği, gerçekleştirdikleri tarihsel analizin kapsamı ve derinliği dolayısıyla kadın belleğine yaptıkları katkı açısından önemli eserlerdir. Bu nedenle de tüm Avrupâ'da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca kurulan ulus devlet anlatılarının halihazırda cinsiyetli ama bunu kadını sembolleştirerek ve araçsallaştırarak gizleyen birikimine kadın belleğini yeniden kazandırmak ihtiyacını (Schraut ve Paletschek, 2008, s. 268) Türkiye'de ulus devletin inşa edildiği döneme yeniden bakarak kısmen de olsa karşılıyor sayabiliriz.

Feminist tarih yazımının yeniden kurmayı arzuladığı kadın belleği, 1990'lar boyunca kadınlar ve erkekler arasında hatırlamanın ve hikâyelemenin cinsiyete dayalı farklar temelinde meşruiyet ve zenginlik atfedilen nitelikleri dolayısıyla anlaşılıyordu. Her ne kadar kadınlık ve erkeklik farklı toplumsal koşullar içinde farklı ilişkisellikler gösterse de, toplumsal yaşamın özel ve kamusal olarak ayrıldığı varsayımının, kadın ve erkeğin belleğini ve dile getirme biçimlerini önemli ölçüde belirlediği düşünülmekteydi (Leydesdorff, *et. al.*, 2005, s. 1-9). 1990'ların ortalarından itibaren, anlatının hatırlamanın basitçe bir fonksiyonu olmadığı, anlatının hatırlamayı da içeren daha geniş ölçekte kimlikler siyasetinin kurucusu olan dile içkin olduğu vurgulanmaya başlandı. Anlatının yorum-samacı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, kadın anlatılarının ampirik değerini ortadan kaldırmıyordu, ancak bizzat toplumsal cinsiyetli bellek tarafından inşa edildiğini ortaya koyuyordu (Leydesdorff, 2005, s. vii-x).

Kadın belleğinin inşacı bir tarzda ele alınmaya başlanmasında, toplumsal cinsiyet ve deneyim konusunda var olan yaklaşımlardaki dönüşüm kuşkusuz çok etkili oldu. Kadın tarihine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmaya başlamak ve cinsiyeti özcü olmayan ilişkisellikler içinde anlamak, ancak bu kavramların yeniden tanımlanmasından sonra gerçekleşebilmiştir. Toplumsal cinsiyeti, kadını ve erkeği içeren nesnel kategoriler sunan verili bir yapı yerine, tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak kurulan öznel bir kimlik olarak tanımlayan Scott (1986, s. 1067-75), buradan hareketle kadın deneyimini toplumsal cinsiyetin bir sonucu olarak değil, cinsiyet kimliğini kuran pratikler bütünü olarak kavramsallaştırmıştı. Böylece Bergson'u² anımsatır bir biçimde, deneyimin anlatıyı önceleyen ontolojik nitelikleri belleğin kimlik kurucu işlevi lehine terk edilerek, deneyim sahibi birey yerine deneyim yoluyla inşa edilen birey anlayışı öne çıkarılmıştır (Scott, 1991, s. 779). Böylece kadın tarihine yaklaşırken, kadınları karşı hegemonyacı bir pozisyonda, aile ve özel alanın bilgi ve deneyimini taşıyan doğal bellek muhafızları olarak kodlayan konum terk edilmek zorunda

2 Belleğe psikolojik değil ontolojik bir varoluş atfeden Bergson, geçmişini edimsellik içindeki bireyin gölgesine benzeterek, içselleştirilmiş tüm deneyimlerin toplamı olarak kavramsallaştırır. Bu anlamda hatırlama geçmişin soluk bir temsilinden çok, geçmiş ve şimdinin bir aradalığına ilişkindir. Bkz. Bergson, H. (2007), *Madde ve Bellek*, Çeviren. I. Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları..

kalınmıştır. Dolayısıyla deneyimin tarihselliği daha fazla vurgulanır olmuştur.

Resmi tarihin ulusal anlatısını kadınların belleği üzerinden yeniden kuran çalışmalardan olan Elif Ekin Akşit'in *Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, deneyimin nasıl özel alan-kamusal alan ayrımını yerinden ederek, adeta "kirlenmesin diye bir mantoyu astarı dışa gelerek katlar gibi" (Akşit, 2005, s. 191) kadınların toplumsal cinsiyet kimliğini inşa ettiğini analiz ederken, aynı zamanda anlatının kadın belleğinin yansımından çok belleği kuran parçalardan biri olduğunu incelikli bir biçimde ortaya koyar. Bu nedenle, yalnızca resmi tarihin görünmez kıldığı kadınları görünür kıldığı için değil, tarihsel bir analiz birimi olarak toplumsal cinsiyete içkin iktidar ilişkilerinin tarih, bellek, öznellik katmanları boyunca nasıl işlediği üzerine düşünme çabası olarak da çalışma öne çıkar.

Tarihte kadınların görünmezliği durumu, kadın geçmişine yönelik ilginin sınırlarını daha baştan kaynak sorunuyla belirlemiş görünür. Bunu aşmanın bir yolu olarak kadın tarihçileri farklı türden kaynaklara yönelmiş, geleneksel kaynaklarla, alternatif kaynakları bir arada kullanma yoluna gitmişlerdir. Kütüphane koleksiyonları, devlet arşivleri, mahkeme kayıtları, sayım belgeleri çeşitli kurum arşivleri gibi geleneksel sayılan kaynaklara yönelen kadın tarihçileri, bu belgelerde aslında yer almadıkları için değil, görmezden gelindikleri için saklı kalan kadınları arayarak tarihte kadınların varlığını göstermişlerdir. Özel yaşam belgeleri, mektuplar, günlükler, özel arşivler, sanat eserleri, otobiyografiler, efemera,³ sözlü tarih ve folklor gibi geleneksel olmayan, başka bir ifadeyle alternatif kaynaklar ise kadın tarihçilerine tarihin geleneksel olarak ilgi göstermediği, hayatın kişisel ve gündelik alanına ilişkin bilgiye ulaşmalarını sağlamıştır (Davaz Mardin, 2002, s. 183-4).

Kadın belleğini oluşturan belgelerin aranarak bulunması, bir araya getirilmesi ve tarihte kadınları görünür kılmak amacıyla tarihçilerin kullanımına sunulması ihtiyacının karşılığı olarak Nisan 1990'da "Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi"nin⁴ faaliyete geçmesi, kadın tarihine yönelik ilginin kurumsallaşması açısından önemli bir gelişme sayılmalıdır. Söz konusu yıllar kadın konulu bilimsel araştırmaların üniversitelerde araştırma merkezleri ve yüksek lisans programlarında kurumsallaştığı bir döneme denk düşer. Hem üniversite hem de Kadın Eserleri Kütüphanesi bünyesinde kurumsallaşma, kadın hareketinin tarihsel kaydını tutarak gelecek nesillere aktarma arzusunun bir göster-

3 Genellikle basılı ancak kısa ömürlü olan sinema, tiyatro, konser biletleri, piyango biletleri, lotarya kuponları, broşürler, tapu belgeleri, borç senetleri, kartpostallar gibi gündelik hayatın ayrıntılarını içeren her tür belgeyi efemera olarak değerlendirmek mümkündür.

4 Buradan itibaren Kadın Eserleri Kütüphanesi olarak bahsedilecektir.

gesidir. Bu niteliğiyle, kadın arşivleri ve kütüphaneleri kadın hareketinin belleğini oluşturur. “Belge yoksa tarih de yoktur” anlayışıyla faaliyet gösteren Kadın Eserleri Kütüphanesi, kadın mücadelesinin tarihsel kaydını tutarken, kadınlarla ilgili kaynak malzeme konusunda bilgi ve birikim yaratarak kadınları tarihte görünür kılma amacına somut bir biçimde hizmet eder (Davaz Mardin, 2002, s. 185). Kadın konulu süreli yayınların bilgisini içeren bibliyografyaların yanı sıra, özellikle Osmanlıca yayımlanan kadın dergi ve gazetelerinin Latin alfabesiyle yeniden basımını içeren yayınları, bu amacın başarılı somut örneklerini sunar. Kadın Eserleri Kütüphanesi’nin 20. kuruluş yılında düzenlediği “Kadın Belleğini Oluşturmada Kaynak Sorunu” başlıklı üç günlük uluslararası sempozyum ise, genel olarak bellek çalışmaları alanının son yıllarda artan gelişiminin kadın belleği üzerinde düşünmek konusunda açtığı kanallar kadar, kadın tarihi alanına yönelik ilginin hem dünyada hem de Türkiye’de sağladığı birikimden de hareket ederek, metodolojik ve kuramsal sorunsallar etrafında çeşitli kaynaklar ve bu kaynaklarla çalışma biçimleri üzerine düşünme pratiğini harekete geçirmiştir. Geleneksel kaynaklarla birlikte geleneksel olmayan, ancak artık alanda yaygın meşruiyet kazanmış kaynaklara ilişkin yaklaşımları değerlendirirken, belleğin sosyal bilimler açısından alıılmamış türden temsillerini içeren “ritüel” gibi pratiklerin kadın belleği açısından ele alınması ya da araştırmacıların daha yaygın olarak kullandığı sözlü tarih gibi yaklaşımların kadın belleğini kurma konusunda örneğin kuşaklararası kadınların anlatıları bakımından geliştirilen bakış açıları, sempozyumun sağladığı ortak zeminde paylaşılma olanağı bulmuştur. Kısacası, hem kadın hareketinin belleği olarak, hem de kadın belleğini kurma amacıyla kaynak konusunda bilgi ve birikim yaratmasıyla Kadın Eserleri Kütüphanesi, toplumsal cinsiyet kimliklerini kuran öznellikler temelinde kadın belleğini geçmiş, şimdi ve geleceği bütünsel bir bakışla kavrama konusunda önemli bir katkı sağlamıştır.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi’nin kadın belleğini kurma konusundaki yaklaşımı, 1990’lardan itibaren alandaki temel iki ana yönelimden bir diğeri olan başta sözlü tarihe dayalı ama genel olarak ifade edildiğinde sözlü kaynaklara dayalı çalışmaların gelişmesine de aracılık etmiştir. 1990’ların ortasında Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün teşvikiyle Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi, ileri yaş gruplarından kadınların kişisel tarihlerinin kayda geçirilmesini içeren “Türkiye Kadın Sözlü Tarihi Pilot Projesi”ni gerçekleştirdi ve böylece Kadın Eserleri Kütüphanesi bünyesinde kadın sözlü tarihi arşivinin oluşturulması amacıyla ilk adımı attı (İlyasoğlu, 2006, s. 19). 1994-6 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (İÜ KASAUM) tarafından yürütülen “Türkiye’nin Öncü Kadınları” sözlü tarih projesi ise Cumhuriyet tarihinde alanında öncülük etmiş 28 kadınla gerçekleştirilen yaşam tarihi (*life history*) görüşmelerini kayda geçire-

rek, Cumhuriyet'in sembol kadınlarını kendi sözleri ve anlatılarıyla tarihe iade etmiş oldu. Sözlü tarihin üniversitede kurumsallaşmasının örneği olan daha ileri tarihli bir başka çalışma, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (AÜ KASAUM) bünyesinde gerçekleştirilen bir atölyenin ürünü olarak ortaya çıktı. Göğüş Tan ve Köker tarafından yürütülen atölye sonucunda yayımlanan "Anneanne, Sırlarını Eskitmiş Aynalar" (2002), atölyeye katılan Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans programı öğrencilerinin anneannelerinin yaşam öykülerini çoğu zaman yeniden keşfederek yazıya geçirmelerine dayanmasıyla kuşaklar arası bir kanal yaratarak kadınlık durumunu aktaran bir anlatı ortaya koymuştur. Çalışmadaki kadın anlatılarının Cumhuriyetin kadın anlatısının yekpare ikonografisini bozduğu ilk bakışta görülür. Cumhuriyet projesinin tarihsel çerçevesi içinde kadın gerçekliğinin bilgisine, başka bir ifadeyle "kadınların Cumhuriyet deneyimini nasıl yaşantıladıklarına, iç dünyalarında, özel hayatlarında, kamusal yaşamın içinde yer alırken yaşadıklarına ilişkin" kadın bakış açısıyla bakma olanağını sunan sözlü tarih yaklaşımı, "kadınlara ilişkin tarihsel/toplumsal bilgiyi onların belleklerinden derleyerek kadın gerçekliğinin daha doğrudan, daha sahih bilgisine ulaşmanın" yolu olarak değerlendirilmiştir (İlyasoğlu, 1997, s. 164). Öte yandan sözlü tarihe, gerek bir yöntem gerekse bir alan olarak sunduğu olanaklar nedeniyle, geleneksel tarih ve kadın tarihi alanındaki eksiklikleri gidermede her derde deva bir kurtarıcı ya da kaynak yetersizliği durumunda, geçmişin insani deneyime dayanan daha iyi, daha saf bir temsili olarak yaklaşılacaksa, ihtiyatlı davranmak gerekir (Sangster, 1994, s. 88). Bellek çalışmalarının kendi başına bir araştırma konusu olarak gelişmeye başlaması, kadın tarihine yönelik çalışmalarda sözlü tarihe ilişkin ihtiyat karinesinin yerleşmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Bu durum, sözlü tarihin ne bir yöntem ne de bir alan olarak değersiz, daha az gerçek ya da marjinal görüldüğü anlamına gelmelidir. Tam aksine, sözlü tarih anlatılarının kendi tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamına yerleştirilerek yorumlanması biçimindeki yönelim, sözlü tarihin toplumsal farklılıkları anlamak konusunda içerik açısından olduğu kadar söylem düzeyinde de verimli bir alan olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sözlü tarih yöntemi aracılığıyla aktarılan anlatının basitçe objektif deneyimin yansıması olmadığı biçimindeki kavrayış, anlatıyı, anlatıcının öznelliğinin tarihsel ve toplumsal koşullarıyla ilişkilendirme zorunluluğunu ortaya çıkardı. Sözlü tarih yaklaşımının aksi takdirde bilgisine ulaşamayacak alanlar ya da kişiler hakkında bilgi sahibi olma konusundaki önemi kuşkusuz tartışma götürmez; öte yandan belleğin öznel kimlikleri inşa ediyor ve dolayısıyla da kimliklerin her zaman tarihsel ve toplumsal koşullar ve süreçler yoluyla biçimleniyor olmasını da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Bu nedenle, sözlü tarihin başlangıçta sınırlılık olarak algılansa da, cinsiyet, sınıf, din, dil, ırk, etnik kaynaklı farklılıklar ve çoğulluklar etrafında farklı anlamlar ve temsiller bulan

toplumsal deneyim ve kimlik anlatılarının ifadesine olanak tanınması hem metodolojik hem de teorik olarak yetkin analizlerin ve araştırmaların yapılmasına yol açıyor. Buradan bakıldığında, Türkiye’de son otuz yılda hem akademik hem de popüler alanda kadın tarihine yönelik artan ilginin, tarihte kadını görünür kılma hedefinin yanı sıra sözlü tarih çalışmalarına da yol açmış olmasını, kadın belleğini toplumsal süreçlerin, kimliklerin ve anlamlandırmaların çok katmanlı prizmasından kurmak anlamına geldiği biçiminde değerlendirmek mümkündür. Türkiye’de kadın belleğini kurmak amacıyla yapılan çalışmalara göz atmak bu kanıyı destekler.

Türkiye’de Cumhuriyet tarihini kadın bakış açısıyla, kadınları özne olarak tarihsel anlatıya dahil ederek yeniden ele almanın önemli bir parçasını bu süreçte tanıklık etmiş kadınların tanıklıklarına başvurmanın oluşturduğu belirtilmişti. Bu anlatılar üzerinde geliştirilen analizler, sözlü tarihin tarihsel anlatının kurgusuna teorik ve metodolojik açıdan yapabileceği katkıları da gösterir. Aynur İlyasoğlu, “Cumhuriyet’le Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznelik” (1998) başlıklı makalesinde, Cumhuriyet dönemine ilişkin kadın deneyiminin belirli yönelimler ortaya koysa da, toplumsal farklılıkların deneyimi ve bu deneyimin aktarılma biçimlerini belirlediğini gösterir. Buna göre, Cumhuriyet’in öncü, seçkin kadınlarının anlatılarında epik bir tarz göze çarparken, ayrıcalıksız kadınların anlatılarında ise zengin ayrıntılarla örülmüş hayata tutunma mücadelesinin aktarıldığı ve özneliğin daha dolaysız ortaya konulduğu görülmektedir (İlyasoğlu, 1998, s. 199). Üstelik İlyasoğlu’nun da vurguladığı gibi, söz konusu toplumsal farklılıklar toplumsal iktidar ilişkilerinin cinsiyetler arası olduğu kadar cinsiyetler içi yürürlük ve yeniden üretilme koşullarını ortaya koyar. Cumhuriyet’in kadın belleğini kurmada tanıklıklarına başvuru öncü kadınların bu konularını elde etme ve sürdürme konusunda ayrıcalıksız kadınların emeğine bağımlı olması, Cumhuriyet’in öncü kadınlarının ayrıcalıksız kadınlar üzerinde yalnızca toplumsal değil anlatısal iktidar kurmaları sonucunu da doğurmuştur. Dolayısıyla sözlü tarihin anlatısal özellikleri yoluyla ortaya çıkan iktidar ilişkileri, Cumhuriyet dönemi kadın belleğini kavramsallaştırırken göz önünde bulundurulması gereken meselelere dikkati çekmiştir. Benzer biçimde, daha yakın bir tarihte Nurgün Oktik tarafından gerçekleştirilen “Köy, Kasaba ve Kentte Kadın Olmak: Muğla Bölgesi’nde Kadının Değişen Konumu” (2003) başlıklı çalışma da, anlatılarına başvuru eşraf, üst sınıf, ileri yaştaki kadınların kadınlık deneyimlerini değerlendirirken, toplumsal konumlarıyla ilgili olarak ortaya çıkan üslup farklarını vurgulamıştır. Bu çerçevede çalışma, anlatıyı yalnızca kurgusal bir öze dayanan kadın deneyimiyle ilişkilendirmekten kaçınmış, kadınlık deneyimini toplumsal kimlikleri kuran toplumsal ve tarihsel süreçlere bağlayarak analiz etmiştir (Oktik, 2003, s. 91).

Kişisel anlatılara başvurmanın yalnızca bir araştırma yöntemi olmaktan öte anlatsal kaynaklar olarak kavranmaya başlanması, kadın tarihi alanında gerçekleşen teorik ve metodolojik dönüşümün sosyoloji ya da daha genel olarak sosyal bilimler içinde de ortaya çıkmasının yolunu açmıştır. Sözlü tarih (*oral history*) ve yaşam tarihi (*life history*) gibi geçmiş yaşantıların bugünde aktarılmasına dayanan retrospektif bir yaklaşımın yanı sıra görüşmeler yoluyla öznel deneyimlerin aktarılmasına dayanan yaşam hikâyelerinin (*life story*) sosyal bilimler açısından tıpkı istatistikî analizlere olanak veren veri setleri gibi ancak onlardan teorik ve metodolojik olarak ayrılan veriler olarak ele alınmaya başlamaları, toplumsal kimlik ve eylemlerin toplumsal yapı ve kurumlar tarafından inşa edilme biçimleri, toplumsal eylemin değeri ve mikro ve makro ölçekli süreçlerin bir aradığı gibi sosyolojik açıdan anlamlı sorunsallara katkı yapabilecek sonuçlar doğurmuştur. Bireysel, kolektif, kültürel ve toplumsal arasındaki karşılaşmaları anlamak bakımından benzersiz bir bakış açısı sunması kişisel anlatıların sosyal bilimlere yapabileceği katkıyı gösterir. Bu çerçevede kadın anlatıları, sosyal bilimler ve özellikle sosyoloji açısından toplumsal cinsiyet kimliğinin inşa süreçleriyle beraber, ifade edilme ve sürdürülme tarzlarını da kavramak açısından önemli olmaktadır (Laslett, 1999, s. 392-400). Diğer taraftan sözlü anlatıların toplumsal analize dahil edilmesinin politik olarak güçsüz toplumsal aktörleri görünür kılma bakımından demokratik etkilerinin olduğuna dikkat çekilir. Kişisel anlatılar yoluyla sosyal mücadeleler arasında doğrudan bir bağ kurulması anlatsal kaynaklara sosyal bilimler içinde atfedilen önemin artmasına neden olmuştur (Leydesdorff, 2005, s. xii). Buradan hareketle kadınların belleğinin, retrospektif hatırlamanın yanı sıra, araştırmanın gerçekleştirildiği zaman diliminde öznellik ve deneyimin ele alınmasına olanak veren kişisel anlatıları da içerdiğini söylemek mümkündür. Bir başka açıdan anlatsal yaklaşımların gösterdiği gibi hatırlamanın geçmişin anlatıcı tarafından her zaman şimdiki öznellik durumu dolayısıyla aktarıldığı hesaba katılmalıdır. Dolayısıyla kadın tarihi çalışmaları ve kişisel anlatılara dayanan sosyolojik araştırmaların karşılıklı analitik katkılarından bahsetmek mümkündür.

Türkiye’de kadın belleğini sözlü tarih yoluyla kadınlar arası toplumsal farklılıkların varlığı kabulünden hareketle kurmaya yönelik çalışmaların erken örneklerinden bir kısmını İslamcı kadınlar üzerine yapılan çalışmalar oluşturur. Bunlardan biri, Feride Acar’ın “Türkiye’de İslamcı Hareket ve Kadın” (1990) başlıklı İslamcı kadınların yayımladığı dergilerin yanı sıra başörtülü üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmelerine dayanan makalesidir. Burada Acar, öğrencilerin algı ve aktarımları yoluyla “kadına İslam ideolojisinin sunduğu güvence”yi analiz etmiştir (1993, s. 97). Uluslararası alanda da akademik popülerlik kazanan *Modern Mahrem* (1991) başlıklı çalışmasıyla Nilüfer Göle de İslamcı kadın belleğini sözlü tarih yoluyla kurma çabasının er-

ken örneklerinden birini sergilemiştir. Göle, örtünen kadınlar ve modernlik ilişkisine, yorumsamacı bir yaklaşım içinden yaklaşarak, İslamcı kadın hareketinin anlam sistemini çözümlmeye girişmiştir (1991, s. 81-82). Çalışmanın temelini oluşturan derinlemesine görüşmeler ve grup görüşmeleri yoluyla aktarılan kişisel pratiklerin ve öznel anlamlandırma biçimlerinin Müslüman kadın profilini kurmak amacıyla ele alınması, deneyimin tarihsel ve toplumsal analizin merkezine yerleştirilmesi, ülkemizde sözlü tarihin gelişimi bakımından çalışmaya öncü bir nitelik kazandırır (Göle, 1991, s. 83). Bahsedilmesi gereken bir başka çalışma da Aynur İlyasoğlu'nun *Örtülü Kimlik* (1993) isimli kitabıdır. Bu kitap bir grup İslamcı kadınla yapılan derinlemesine mülakatlara dayanır. Durakbaşı'nın sunuş yazısında belirttiği üzere çalışma, “[K]aynak kişilerden birinci elden, doğrudan o kadınların dünyasıyla ilgili bilgi ve kendi tanımlarını iletebildiği için önemlidir; [bu özelliğiyle] nesnel ile öznel bilginin birleşebildiği tür çalışmalara örnek oluşturur” (1993, s. 7). Göle'nin çalışmasına benzer biçimde burada da seçilen araştırma yönteminin sonucu olarak, istatistiki sonuçlara varmak yerine bir grup portresi çizmek amaçlanmıştır (İlyasoğlu, 1993, s. 121). Thompson'ın gösterdiği gibi sözlü anlatılar istatistiki bilginin doğruluğunu ortadan kaldırmaz, ancak sınırlarını gösterir; istatistiğin, bilgisine ulaşamadığı toplumsal gerçeklikler hakkında derinlemesine açıklamalar geliştirerek yapar bunu (2006, s. 26-7). Sözlü kaynaklar anlatsal kaynaklardır (Portelli, 1998, s. 35), gerçekliğin dolaysız, olgusal temsilini sunmaktan çok bellek tarafından algılanma ve kurgulanmasına aracılık eden söylemsel biçimlerini gösterir (Bruner, 1991, s. 4); dolayısıyla analizde anlatsal yöntemlerin kullanılması ve öznel deneyimin merkeze alınması kaçınılmazdır.

Feminist sözlü tarih araştırmalarının önemli bir başka sorunsalı görüşme yapmanın dayattığı iktidar durumu olarak tanımlanmıştır. 1980'lerde oldukça özcü bir bakış açısıyla kadınların deneyiminin ancak kadınların gerçekleştireceği görüşmeler yoluyla ortaya çıkarılabileceği düşünülmüşse de (Oakley, 1981), 1990'lardan itibaren tekil bir kadın deneyiminden bahsetmenin güçlüğü üzerinde durulmaya başlanması ve sınıf, ırk, etniklik, din gibi farkların yanı sıra cinsiyet temelli heteroseksüel bakış açısının iki kutbundan bağımsız çoğul kimliklerin kabul edilmesiyle bu görüş değişmeye başlamıştır. Görüşmeyi toplumsal bağlamına yerleştirmek ve bağlı olduğu iktidar ilişkilerini anlamaya yönelik akademik farkındalık geliştirmek feminist çalışmalar için olduğu kadar sözlü tarih çalışmalarının tümü için de kabul edilen temel ilke haline gelmiştir. Kadın tarihine yönelik ilginin temel olarak feminist bir ilgi olması ve yukarıda sözü edilen çalışmaların da kadın tarihine yönelik ilginin kurumsallaştığı üniversiteler içinden, Cumhuriyet projesinin “modern” olarak tanımladığı kadınlar tarafından İslamcı kadınlar hakkında yazılmış olması sonraki yıllarda başörtülü kadınlar tarafından doğrudan olmasa da eleştirilmiştir. Feminizmin evren-

sellik iddialarını tahakkümcü bir tavra dönüştürdüğü, kendi yerelliğini ıskaladığını; başörtülü kadınların en büyük meselesinin başörtüsü gibi gösterildiği, ama aslında kadınlar arasında en önemli mesele olan çok eşliliğin konuşulmadığını belirten Elif H. Toros, kendi deneyimlerini hikâyeleştirmedikleri, başka bir ifadeyle kendilerine ait bir anlatıları olmadığı sürece kendi gerçeklikleri ve geçmişleriyle hesaplaşamayacaklarını iddia eder (2000, s. 202-3). Kendilerinden öncekilerden devraldıkları bir anlatı mirası olmadığı gibi kendilerinden sonrakilere de bir şey bırakamayacak olan başörtülü kadınlar dilsizleştirilmiştir (Toros, 2000, s. 191). Sibel Eraslan'ın ifadesiyle “[M]odern ve geleneksel arasındaki gergin bir ipin üzerinde, yere düşmeden yürümeye çalışan” (2002, s. 251) bu kadınların yaşam deneyimleri, bir yönüyle tıpkı Kemalist kadın söyleminin yekpare ideolojisi ve gündelik deneyimin çatışmalı pratikleri arasında sıkışan kadının, Adalet Ağaoglu'nun *Ölmeye Yatmak* (1973), isimli romanında bir karakter olarak anlatısını bulmasına benzer bir biçimde İslamcı kadın yazarların romanlarında ortaya çıkar. Şule Yüksel Şenler'in *Huzur Sokağı* (1970), Cihan Aktaş'ın *Acı Çekmiş Yüzünde* (1996), Emine Şenlikoğlu'nun *Kadınları Kadınlar da Eziyor* (1997) isimli romanları İslamcı kadınların söze dökülmemiş deneyimlerini kurgusal anlatı yoluyla aktarır.

Toplumsal iktidarın sessizlik örtüsü altında görünmez bıraktığı kişi ve gruplara kendi seslerini ve deneyimlerini aktarma olanağını yaratması nedeniyle sözlü tarihin demokratik bir etkisinin de var olduğunu söylemek mümkündür (Thompson, 1999, s. 2-5). Bu noktada, akademik niteliklerinden çok sanatsal nitelikleri ağır basıyor olsa da Kutluğ Ataman'ın *Peruk Takan Kadınlar* (2001) projesi sözlü tarihin eklektik kullanımının iyi bir örneğini sunar. Sözlü tarihi ve cinsiyet politikalarını insan hakları, kişisel ve sivil tarih ve sanat düzleminde birleştiren bir girişim olarak bu çalışma farklı nedenlerle peruk takan dört kadınla gerçekleştirilen video-röportajlara dayanmaktadır. Daha akademik bir uçta, sözlü tarihin sistematik kullanımı yoluyla kadın anlatılarını öznel deneyimler ile yapısal iktidarın karşılaşma noktalarında analiz eden önemli çalışmalardan da bahsetmek gerekir. Handan Çağlayan'ın *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar, Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu* (2007) adlı kitabı bunlardan biridir. Çalışma, Kürt hareketinin en popüler figürlerini oluşturan ve haklarında söylenen pek çok şey arasında kendi sesleri duyulmayan (Çağlayan, 2007, s. 18) “[k]adınların seslerine, tanıklıklarına, gündelik yaşam deneyimlerine ve bu deneyimler ışığındaki anlam dünyalarına” ulaşmayı amaçlamıştır (Çağlayan, 2007, s. 29). Anlatıları gerçekliği yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda kurgulayan bir bellek metaforu olarak ele alan çalışmada sözlü tarih yöntemiyle Kürt hareketi içinde yer alan kadınların kadınlık deneyimini nasıl kurdukları keşfedilmeye çalışılmıştır (Çağlayan, 2007, s. 30). “[A]na, yoldaş, tanrıça... çeşitli metaforik kimlikler yakıştırılmış olsa da bu süreçte

kadınların güçlenme stratejileri geliştirebildikleri ihtimaline bir taraftan da kadınları bellek muhafızları olarak etiketleyerek bir kez daha dilsizleştiren yerinden edilme ve göç deneyimi yoluyla bakmak gerekir. Derya Demirler ve Veyssel Eşsiz'in "Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil" başlıklı çalışmalarında belirttikleri üzere zorunlu göç, kadınları ayrımcı ve özcü tahayyüllerle karşı karşıya getiren iki katmanlı bir mağduriyet yaratır. Zorunlu göç travmasının kadınlar açısından yarattığı mağduriyet "dil" söz konusu olduğunda katlanır (2008, s. 167). Mağduriyetin dile getirilmezliği bir taraftan resmi dili konuşamayan kadınların sosyal iletişiminin göç ettikleri yeni yerlerde genellikle mümkün olmamasından kaynaklanır. Demirler ve Eşsiz'in aktardıkları bir görüşmede kadınların karşı karşıya kaldıkları yalıtılmışlık hali çarpıcı bir biçimde örnekleniyor. Görüşülen kişi göç ettikleri yeni çevrelerinde kimseyi tanımayan ve dil bilmediği için mahallede komşu ya da mahalle esnafıyla bile konuşma olanağı olmayan annesini hiç yalnız bırakmadığını ama bir gün bir işi halletmek için dışarı çıkması gerektiğinde bütün gün evde tek başına kalan annesinin yaşadıklarını şöyle aktarıyor: "Bi sefer işim vardı. Evde bırakmıştım. Akşam geldim. Annem ağlıyordu. Deli olmuştu. Sizin sesiniz yok, kimsenin sesi yok, çok korktum dedi" (2008, s. 173). Bunun üzerine, Kürt kadınların bir de bellek muhafızı yani dilin ve kültürün doğal taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak görülmeleri kadın olarak öznel deneyimlerinin çerçevesini çiziyor. Mağduriyetin dile getirilmezliğinin diğer boyutu, güvenlik ve ayrımcılık kaygıları nedeniyle ortaya çıkıyor. Zorunlu göçün yarattığı travmanın kamusal bilinç düzeyine çıkarılamaması "[z]orunlu göçün toplumsal belleğe gerçek bir sorun olarak kaydedilmesine ket vuruyor" (Demirler ve Eşsiz, 2008, s. 177). Toplumsal belleğin unutuşa terk edilmesinin benzer bir örneğini bu bağlam içinde ulusal aidiyet ve grup aidiyeti aracılığıyla iki kez görünmez edilmiş olan Ermeni kadınların belleği söz konusu olduğunda da görmek mümkün. Yerinden edilme ve kırımın mağdurları olarak geçmişin mirasının taşıyıcısı, aktarıcısı olarak kendilerine bir misyon atfedilmiş bulunan Ermeni kadınların 1980'lerden itibaren geçmişe bakmaya başlaması çok güçlü bir sözlü gelenek kurmuş olan "soykırım anlatısı"nın tarihsel uzamının da ötesine geçerek kendi tarihlerini keşfetmelerine neden oldu. "[C]umhuriyet ile birlikte zaten 'azınlığın azınlığı' haline gelen" Ermeni kadınların (Mater, 2009, s. 276) geçmişe bakmaya başlamalarının ürünü olan Lerna Ekmekçioğlu ve Melissa Bilal'in derlediği *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar* (2006), 1862-1933 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında eser veren, düşünen, konuşan ve üreten Ermeni kadınlarını tanıtarak toplumsal belleğe kazandırmıştır (Mater, 2009, s. 276).

Kadınların belleğini sözlü tarih yoluyla kuran araştırmalarda dikkat çeken

bir başka alan mekân ve kadınların deneyimi arasındaki ilişkidir. Bellek çalışmaları söz konusu olduğunda Nora'nın "bellek mekânları" (2006) kavramından bağımsız olarak düşünülmesi zor olan mekân, Türkiye'de kadın belleği üzerine yapılan çalışmalar bağlamında daha çok fiziksel mekân olarak ortaya çıkmaktadır. "[B]ir toplumda kadın ve erkeğin yaşam deneyimini, bunun kapsamını ve sınırlarını belirleyen önemli bir gösterge" olan fiziksel mekân (Çakır, 2009, s. 76), belleği kuran öznel deneyimin gerçekleştiği çerçeveyi gösterir. Kamusal planlama ve politikaların görünürde cinsiyetsiz bir tarzda gerçekleştirildiği kent-sel mekân da aslında toplumsal cinsiyete ilişkin deneyimi ve dolayısıyla belleği kuran bu türden bir alandır. Funda Şenol Cantek'in *'Yaban'lar ve Yerliler, Başkent Olma Sürecinde Ankara* (2003) başlıklı çalışması, kentin mekânını sözlü tarih anlatılarına başvurarak toplumsal cinsiyet açısından yeniden keşfetmesiyle öne çıkar. Gerçekleştirilen 24 sözlü tarih görüşmesine dayanarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında başkent Ankara'nın modernleşme serüveni içindeki sosyal tarihinin ortaya çıkarıldığı çalışmada, yeni rejimin modern kadınlarına başkent Ankara yerelinden doğru bakılarak, başkent kadınları açısından gündelik yaşamın milliyetçi dolayım ile kurulan anlamları analiz edilmiştir (Şenol Cantek, 2003, s. 313-34). Ayten Alkan tarafından derlenen ve *Cins Cins Mekân* (2009) başlığıyla yayımlanan kitap da yine mekânın cinsiyeti üzerine yapılan çalışmaları bir araya getirmesi bakımından alana önemli bir katkı olarak değerlendirilmelidir. Bu derlemede yer alan "Kadınların Hamamı ve Dönüşümü" isimli makalesinde Elif Ekin Akşit, hamam, güzellik salonu, park gibi mekânlar üzerinde geliştirdiği analizle mekânsal belleğin cinsiyet belleği aracılığıyla var olabildiğini, yalnızca kamusal alan-özel alan ayırımına dayanması zorunlu olmayan pratikleri analiz ederek göstermiştir (2009, s. 136-67). Kadınların eviçi emeği ve kadınlık deneyimini birbirine bağlantılı olarak kavramsallaştıran, bunu da kadınların sözlü anlatılarına başvurarak yapan çalışmalarda da mekânın cinsiyeti üzerine kavramsal analizler bulmak mümkün. Kadınlar arası karşılaşmaların en fazla yaşandığı mekânlardan biri olan "ev"i kadınlık deneyiminin bellek mekânı olarak kurduğu düşünülebilecek bu çalışmalar arasında Gül Özyeğin'in *Başkalarının Kiri, Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger-Tılıç'ın *Evimizdeki Gündelikçi Kadınlar, Cömert Ab-laların Sadık Hanımları* ve Aksu Bora'nın *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* adlı kitapları sayılabilir. Bu kitaplar, ataerkil evlilik ve aile yapıları içinde ikincil konumda bulunan kadınların birbirleriyle ev işi bağlamında cinsiyet ve sınıf temelinde kurdukları farklı iktidar ve güçlenme ilişkilerini sergiler. Bunlar arasında Bora'nın *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, "[k]adınlığın kurucu mekânı olarak düşünülebilecek evde karşılaşmanın bir biçimi olan ev hizmeti" temelinde kadınlık halinin cinsiyetler arası ve cinsiyetler içi öznellik süreçleriyle birlikte geliştiğini

gösteriyor (2005, s. 22-3). Bir bellek mekânı olarak ev ve yuvayı merkeze alan çalışma, kadınların anlatıları yoluyla bellek mekânı olarak ev/yuvanın iktidar ve toplumsal pratiklerle nasıl iç içe öznellik kurucu olduğunu ortaya koyuyor. Bu çerçevede mekânın toplumsal cinsiyet temelinde ele alınmasının sözlü tarihin sağladığı olanaklar yoluyla gerçekleşmesi, mekânın belleğini kurma bakımından toplumsal unutuşa bırakılmış öznellik ve deneyim biçimlerini ortaya çıkarmayı sağlıyor. Sözlü tarihin olanaklarının toplumsal cinsiyetin tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilme biçimlerini bu sürece dahil olan iktidarı sorunlaştırarak ele almanın, “mekânın belleği” yoluyla kavramsallaştırılan fiziksel mekânın topografyasını aşarak, özneliğin ve deneyimin kurulduğu pratikleri de içerecek şekilde toplumsal cinsiyetin “bellek mekânları” üzerine genişlemesinin, var olan toplumun cinsiyet temelinde örgütlenmiş yapısını analiz etmek açısından kazanımlar sağlayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Buraya kadar anlatılanlar Türkiye’de son 30 yılda tarih ve sosyal bilimler alanında yapılan kadın belleğini kurma olarak nitelenebilecek çalışmaların değerlendirilmesini ortaya koydu. Anlatılan birikim üzerinden geleceğe baktığımızda, öncelikle kadın belleğine yönelik ilginin akademide kurumsallaşmasının hâlâ tek cinsiyetli bir nitelik taşıdığını söylemek gerekir. Bu nedenle yakın gelecekte kadın belleği sınıflandırmasına dahil edilebilecek çalışmaların bir kısmını kadınlar tarafından disiplinler tarihin ve sosyal bilimlerin yakın zamana kadar ilgi göstermediği kadınları ya da geleneksel olarak kadınlarla özdeşleşmiş yaşam alanlarının ve pratiklerinin bilgisini ortaya çıkaran bir çabanın oluşturacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan, bir süredir cinsiyete dair kimlik kurgularının uzlaşmaz ikilikler yerine çoğulluklar yoluyla kavranıyor olması, kadın belleği konusundaki çalışmaların hem metodolojik hem de teorik açıdan kapsamını, toplumsal cinsiyetin kimlik, öznellik ve deneyim üzerine yeniden düşünme yoluyla genişlettiği görülüyor. Böylesi bir genişleme tarihte kadını görünür kılma arzusunu ortadan kaldırmayacağı gibi, tarihsel ve toplumsal olanı anlama çabasını da ilişkisellikler çerçevesinde yeniden düşünmeye davet eder. Bu noktada, belleğin karmaşık yapısının toplumsalın karmaşıklığına denk düşüyor olması, olsa olsa biri yardımıyla diğerini anlamak ve analiz etmek için bir olanak olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (1990) "Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın," *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, yay. haz. Ş. Tekeli, İstanbul: İletişim.
- Akal, Emel (2003) *Kızıl Feministler, Bir Sözlü Tarih Çalışması*, İstanbul: Tüsvat Yayınları.
- Akşit, E.E. (2005) *Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Akşit, E.E. (2009) "Kadınların Hamamı ve Dönüşümü," *Cins Cins Mekân*, der. A. Alkan, İstanbul: Varlık.
- Arat, Y. (1990) "Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri," *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, yay. haz. Ş. Tekeli, İstanbul: İletişim.
- Ataman, K. (2001) *Peruk Takan Kadınlar, Video Röportaj*, İstanbul: Metis..
- Baykan A. ve Ötüş Baskett, B. (1999) *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, İstanbul: İletişim.
- Berktaş, F. (2003) *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis.
- Bilal, M. ve Ekmekçioğlu, L. (2006) *Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933*, İstanbul: Aras.
- Bora, A. (2005) *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İstanbul: İletişim.
- Bruner, J. (1991) "The Narrative Construction of Reality," *Critical Inquiry*, cilt: 18, sayı: 1.
- Bryant, R. (2011) "Felaketi Yazmak: Kıbrıs'ta Nostalji ve Tarih(ler)i," *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, yay. haz. L. Neyzi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çağlayan H. (2007) *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar, Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, İstanbul: İletişim.
- Çakır, S. (1995) "Tarih İçinde Görünürlükten, Kadınların Tarihine: Türkiye'de Kadın Tarihi Yazmak," *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, yay. haz. S. Çakır, N. Akgökçe, İstanbul: Sel.
- Çakır, S. (2009) "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller," *Cins Cins Mekân*, der. A. Alkan, İstanbul: Varlık.
- Davaz Mardin, A. (2002) "Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora, A. Günel, İstanbul: İletişim.
- Demirler, D. ve Eşsiz, V. (2008) "Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil," *Cinsiyet Halleri*, der. N. Mutluer, İstanbul: Varlık.
- Durakbaşa, A. (1995) "Feminist Tarih yazımı Üzerine Notlar," *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, yay. haz. S. Çakır, N. Akgökçe, İstanbul: Sel.

- Durakbaşı, A. (2000) *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim.
- Eraslan, S. (2002) "Uğultular... Silüetler...", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora, A. Günel, İstanbul: İletişim.
- Göğüş Tan, M. vd (2002) *Anneanne, Sırlarını Eskitmiş Aynalar*, İstanbul: Çi-viyazıları.
- Göle, N. (1991) *Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis.
- Harding, S. (1987) "Introduction: Is There a Feminist Method?," *Feminism and Methodology, Social Science Issues*, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press.
- İlyasoğlu, A. (1993) *Örtülü Kimlik*, İstanbul: Metis.
- İlyasoğlu, A. (1997) "Kadın Çalışmalarında Sözlü Tarih Yaklaşımının Türkiye'de Kadın Araştırmaları Alanına Getirebileceği Açılımlar Üzerine," *Toplum ve Bilim*, sayı: 75.
- İlyasoğlu, A. (1998) "Cumhuriyet'le Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik," *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, yay. haz. A. Berktaş Hacımirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İlyasoğlu, A. (2001) "Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarına Kadın Çalışmaları Alanından Bir Bakış," *Yerli Bir Feminizme Doğru*, yay. haz. A. İlyasoğlu, N. Akgökçe, İstanbul: Sel.
- İlyasoğlu, A. (2006) "Yakın Dönemde Tarihe İlginin Farklılaşması Sürecinde Sözlü Tarih Alanının Türkiye'deki Gelişimine Bir Bakış," *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar, Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003 İstanbul*, yay. haz. A. İlyasoğlu, G. Kayacan, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Leydesdorff, S. (2005) "Introduction to the Transaction Edition, Gender and Memory Ten Years On," *Gender and Memory*, yay. haz. S. Leydesdorff, L. Passerini ve P. Thompson, New Brunswick ve Londra: Transaction Publishers.
- Leydesdorff, S., vd (2005) "Introduction," *Gender and Memory*, yay. haz. Selma Leydesdorff, Luisa Passerini ve Paul Thompson, New Brunswick ve London: Transaction Publishers.
- Mater, Ç. (2009) "Ermeni Kadınlar İçin Bir Adalet Feryadı," *Kadınlar Dile Gelince, Küçük Hanımefendi'nin Edebiyat Atölyesi*, yay. haz. A. Güneş, İstanbul: Amargi.
- Neyzi, L. (2011) "Giriş," *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, yay. haz. L. Neyzi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nora, P. (2006) *Hafıza Mekânları*, çev. M.E. Özcan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Oakley, A. (1981) Interviewing Women, A Contradiction in Terms, *Doing Feminist Research*, der. H. Roberts, Londra ve New York: Routledge.

- Oktik, N. (2003) "Köy, Kasaba ve Kentte Kadın Olmak: Muğla Bölgesi'nde Kadının Değişen Konumu," *Kadın Yaşantıları*, yay. haz. A. Yaraman, İstanbul: Bağlam.
- Özyeğin, G. (2005) *Başkalarının Kiri, Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, İstanbul: İletişim.
- Portelli, A. (2006) "What Makes Oral History Different," *The Oral History Reader*, der. R. Perks ve A. Thomson, Londra ve New York: Routledge.
- Sangster, J. (1994) "Telling Our Stories, Feminist Debates and the Use of Oral History," *Women's History Review*, Cilt: 3, sayı: 1.
- Schraut, S. ve Paletschek, S. (2008) "Remembrance and Gender: Making Gender Visible and Inscribing Women into Memory Culture," *The Gender of Memory*, der. S. Schraut ve S. Paletschek, Frankfurt ve New York: Campus Verlag.
- Scott, J.W. (1991) "The Evidence of Experience," *Critical Inquiry*, cilt: 17, sayı: 4.
- Şenol Cantek, L.F. (2003) *'Yaban'lar ve Yerliler, Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İstanbul: İletişim.
- Thompson, P. (1999) *Geçmişin Sesi, Sözlü Tarih*, çev. Ş. Layıkel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thompson, P. (2006) "21. Yüzyılda Sözlü Tarih için Potansiyeller ve Meydan Okumalar," *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar, Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı (26-27 Eylül 2003 İstanbul)*, yay. haz. A. İlyasoğlu, G. Kayacan, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Toros, E. H. (2000) "Hayat, Hikâyeler ve Suskunluğa Dair..." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, yay. haz. Y. Ramazanoğlu, İstanbul: Pınar.
- Yaraman, A. (2001) *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, İstanbul: Bağlam..
- Zihnioğlu, Y. (2003) *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis.